

1.2. Kas Eestis toimub rändepööre?

Välisrände suundumused 2000–2015

Alis Tammur, Allan Puur, Tiit Tammaru

Sissejuhatus

Ränne on viimase poolteise sajandi vältel mõjutanud väga ulatuslikult Eesti rahvaarvu ja rahvastiku koostist. 19. sajandi teisel poolel panid maarahvastiku kasv ja talurahvale liikumisvabaduse andmine aluse eestlaste esimesele suurele väljarändelainele. Järgmise, lahkujate hulga poolest küll väiksema rändelaine tekitas suur põgenemine 1944. aastal. Pärast Teist maailmasõda rändesuund muutus ja ligi poole sajandi vältel mõjutas Eesti rahvastiku arengut suur sisse-ränne. Iseseisvuse taastamine ja Euroopa Liiduga ühinemine muutsid veel kord rändesuunda ning käivitasid uue, järjekorras kolmanda väljarändelaine. 21. sajandil on Eesti rahvastikku hakanud taas rohkem mõjutama ka sisse-ränne.

Käesolevas alapeatükis keskendume rändes alates 2000. aastast toimunud muutustele ja püüame selgitada, kas Eestis on toimumas pööre väljarände ülekaalult sisse-ränne ülekaalule. Eesti nüüdisrahvastiku põhiosa moodustavad kaks suurt rühma – eestlased ja nõukogude ajal Eestisse elama asunud, peamiselt vene emakeelega inimesed, nende lapsed ja lapselapsed. Varasemad uuringud on näidanud, et nende rühmade rändekäitumine ei ole ühesugune (Anniste, Tammaru 2014; Pungas jt 2015; Tammaru, Eamets 2015). Alapeatükis otsime vastust küsimusele, millised on olnud eestlaste ja teistest rahvustest eestimaalaste rändesuundumused 21. sajandil. Samuti selgitame, kuidas on viimase

poolteise aastakümne vältel muutunud Eesti välisrände geograafia. Tähelepanu on pööratud ka rändestatistika usaldusväärsusele, millest oleneb, kui täpsed on järel-
dused protsessi kohta.

1.2.1. Eesti rändearengu etapid 19. ja 20. sajandil

Oluline verstapost rahvastiku arengus on demograafiline üleminek, mille käigus asendub suure suremuse ja suure sündimusega traditsiooniline taastetüüp nüüdisaegsega, mida iseloomustab pikk eluiga ja väike laste arv. See pööre algab enamasti suremuse vähenemisest, millele järgneb teatud ajalise viivitusega sündimuse langus. Demograafilistes alusprotsessides toimuvate muutuste ebasünkroonsuse tõttu suureneb rahvaarv ülemineku käigus hüppeliselt, mis toob üldjuhul kaasa väljarände. Eestis toimus demograafilisest üleminekust kantud väljaränne 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. 1897. aasta rahvaloenduse kohaselt elas Vene impeeriumis väljaspool Eesti piire umbes 110 000 eestlast, Eesti iseseisvumise ajal hinnati nende arvuks ligikaudu 200 000. Vähesel määral siirdus eestlasi enne Esimest maailmasõda ka teistesse riikidesse, eelkõige USA-sse. Mõõdukas väljaränne iseloomustas Eestit ka iseseisvuse esimesel kümnendil. Demograafilisest üleminekust tin-

gitud väljarände potentsiaal ammendus 1930. aastateks: sisse- ja väljarände vood tasakaalustusid ning kümnendi teisel poolel saavutas sisseränne väikese ülekaalu.

Teine maailmasõda tõi Eesti rahvastikule raskeid kaotusi ja põhjustas uue, pealesunnitud rändelaine. 1944. aastal põgenes läände hinnanguliselt 80 000 inimest, küüditamised viisid Eestist ära üle 30 000 inimese. Ajavahemiku 1939–1944 pöördumatute inimkaotuste kogusuuruseks on hinnatud ligi 170 000 inimest (Rahi-Tamm 2005). Sõjaeelsega võrreldes vähendas rahvaarvu ka 1944. aasta piirimuutus.

Sõja, sundrännete ja piirimuutuse tõttu kand-sid kõige suuremaid kaotusi Eesti vähemusrhvhused: sakslased ja rootslased lahkusid Eestist, juudi kogukond hävis pea täielikult saksa okupatsiooni ajal, venelaste arv vähenes mitmekordselt Narva jõe taguste ja Petseri-maa valdade liitmisel Venemaaga 1944. aasta sügisel (Katus jt 2000). Selle tagajärjel suurenes eestlaste osa 1945. aastaks hinnanguliselt 97%-ni kogurahvastikust, viimasel sõjaeelsel rahvaloendusel (1934) olid eestlased moodustanud 88%. Ainsaks vähemuseks, kelle järje-pidevust Teine maailmasõda ja Eesti omariikluse kaotus täielikult ei katkestanud, olid venelased.

Uus ajajärk Eesti rändearengus algas pärast Teist maailmasõda: Eestist sai ligi pooleks sajandiks sisse-rände riik. Võrreldes teiste sarnases demograafilises arengujärgus olevate Euroopa maadega, iseloomustas Eestit sisserände varane käivitumine (alates 1944–1945) ning mitme asjaolu kokkulangemisest johtuv suur intensiivsus. Venemaal ja teistes Nõukogude Liidu slaavi rahvastikuga vabariikides oli sel ajal veel kiire rahvastikukasv, mis lõi eelduse väljarändeks teistesse Nõukogude Liidu osadesse, sealhulgas Eestisse.

Rännet võimendasid lähte- ja sihtmaa rahvaarvu väga suur erinevus ning tollane riiklik poliitika. Sisse-rännet põhjendati tööjõuvajadusega, kuid selle taga võis olla ka soov haarata uued territooriumid sisserännanute abil kindlamalt Nõukogude Liidu koosseisu. Tol ajal tähendas Eestisse saabumine liikumist Nõukogude Liidu piires. Eestisse tuldi peamiselt Venemaalt, algselt piiritagustelt aladelt (Pihkva ja Leningradi oblast), kuid hiljem järjest kaugematest paikadest. Kulu (1997) hin-nangul oli aastatel 1940–1991 Eestisse asunute hulgas ka umbes 55 000 Venemaal elanud eestlast.

Eesti ja Nõukogude Liidu vahelist rännet iseloo-mustas saabunute suhteliselt madal paigastumise aste (Sakkeus 1996). Kõige intensiivsem oli sisseränne Ees-tisse vahetult Teise maailmasõja järgsetel aastatel, kui rändesaldo ületas 10 000 inimest aastas. Teine suurem sisserändelaine toimus 1960. aastatel. Sisserände ulatust näitab vahest kõige paremini sisserännanute osa kogu-rahvastikus: viimasel Nõukogude Liidu aegsel rahva-loendusel (1989) moodustasid väljaspool Eestit sündinud 26% rahvastikust. Euroopa riikides oli sisserännanute suhtarv tollal suurem üksnes Lätis ja Luksemburgis. Veelgi ulatuslikum oli sisserändest põhjustatud mõju

rahvuskooostise teisenemisele: ajavahemikus 1945–1989 suurenes teistest rahvustest eestimaalaste osa üle kümne korra, 3%-lt 38%-le. Nõukogudeaegse sisserände mõju ei piirdunud minevikuga, vaid ulatub arvuka välispäritolu rahvastiku kaudu nii tänapäeva kui ka tulevikku.

Järgmise, neljanda etapi algus Eesti rändearengus seostub iseseisvuse taastamisega: rände suund pöördus sisserändelt väljarändele ja rändesaldo muutus nega-tiivseks. Aastatel 1989–1994 lahkus Eestist üle 80 000 inimese, kõige intensiivsem väljaränne oli aastatel 1992 ja 1993. Tegemist oli valdavalt tagasirändega, sest lah-kujate enamiku moodustasid sõjaväelased, nende pere-liikmed ja teised, kes eelistasid kodumaale naasmist Eestisse jäämisele. Lahkuti peamiselt Venemaale, kuid oli ka neid, kes leidsid võimaluse läände liikumiseks.

1990. aastatel toimus ka vähene sisseränne. 2000. aasta rahvaloenduse andmetel asus Eestisse eelnenud kümnendi vältel elama 8000 inimest, neist 1500 olid väljaspool Eestit, peamiselt endise Nõukogude Liidu aladel sündinud eestlased. Sisse- ja väljarände voo-gude kohta usaldusväärseid andmeid 1990. aastatest ei ole, mistõttu saab rände kohta üldistavaid hinnanguid anda vaid bilansimeetodil. See tähendab kahe rahvaloen-duse – 1989 ja 2000 – rahvaarvu võrdlemist ja rahvaarvu kogumuutusest loomuliku iibe (sündide ning surmade arvu vahe) lahutamist. Kokku vähenes Eesti rahvastik 1989.–2000. aastail 12,3% võrra, sealhulgas negatiivse loomuliku iibe tõttu 2,5% ja negatiivse rändesaldo tõttu 9,8%. Eestlaste arv vähenes sel perioodil 3,4% võrra (2,3% miinusmärgilise loomuliku iibe ja 1,1% negatiivse rändesaldo tõttu). Teistest rahvustest eestimaalaste arvu langus ulatus 26,7%-ni (3,0% loomuliku iibe ja 23,7% rändesaldo tõttu). Nende muutuste tulemusena suurenes eestlaste osatähtsus Eesti kogurahvastikus aastatuhande vahetuseks 68%-ni.

20. sajandi teisel poolel on ränne olnud Eesti rahva-arvu kujunemisel suurema mõjuga tegur kui loomulik iive (sündide ja surmade arvu vahe). Üksnes 1980. aas-tate teisel poolel ja 1990. aastate teisel poolel ületas rah-vastiku loomulik iive selgesti rändesaldot. Rändesaldo ja loomuliku iibe võrdluse puhul väärib rõhutamist, et peale saldost peegelduva rände otsemõju on tegelikult rändest kantud ka suurem osa sõjajärgsete kümnendite positiivsest loomulikust iibest. Eestisse saabuvad olid enamasti pereloomeeas, 20–30-aastased inimesed, kelle arvele langes üle kolme neljandiku 1950.–1980. aastate positiivsest loomulikust iibest. Need arvud räägivad Eesti suurest avatusest rände mõjudele juba alates 20. sajandi keskpaigast.

1.2.2. Välisränne 2000–2015

Käesoleva alapeatüki eesmärk on selgitada Eesti välisrände suundumusi aastatel 2000–2015. See ajavahemik eristub eelnevast mitme tunnusoone poolest. Sajandivahetuseks olid Eestis seljataha jäänud iseseisvuse taastamisega seotud järsud sotsiaalsed ümberkorraldused. Olid loodud ja toimima hakanud demokraatliku valitsemiskorra ning turumajanduse juurde kuuluvad uued institutsioonid, Eesti majandus oli pärast 1990. aastate algupoole järsku langust taas tõusule pöördunud. Lõpule oli jõudnud ka Nõukogude Liidu lagunemisele järgnenud tagasiränne. Statistika vallas langeb käsitlusperioodi algusesse 2000. aasta rahvaloendus, mis tegi inventuuri eelneva aastakümne ulatuslikest, kuid puudulikult dokumenteeritud rahvastikumuutustest. Aastatuhande alguseks oli hakanud taastuma ka üleminekuaja keerises katkenud rändestatistika, mis on järgneva käsitluse peamine alus.

Välisrände üldsuundumused

Eestis on alapeatükis käsitletud ajavahemikul rändestatistika aluseks olnud rahvastikuregistrile esitatavad elukohateated. Kooskõlas rahvusvahelise määratlusega käsitletakse välisrändena isiku välismaalt Eestis asuvasse elukohta sisse- või väljaregistreerimist, kui elukohavahetuse kestus on vähemalt üks aasta. Lühema kui 12-kuulise kestusega Eestis viibimine või äraolek isiku püsielukohta ei muuda ja seda rändestatistikas ei kajastata. Samast põhimõttest lähtub ka loendustel rakendatav püsielukoha määratlus, mis tagab eri allikatest pärineva teabe kooskõla.

Aastal 2015 läks statistikaamet rände ja rahvaarvu arvutamisel üle uuele metoodikale, mis põhineb registreeritud rändesündmuste asemel isiku erinevatesse registrisse jäetud mitmesuguste „elumärkide“ arvu kokkulugemisel (Tiit, Maasing 2016). Uus metoodika lähtub eeldusest, et kui isiku kohta tehakse Eesti registrites teatud regulaarsusega toiminguid, siis on alust arvata, et see isik ka elab Eestis. Ja vastupidi, kui isikuga seonduvaid toiminguid Eesti registrites ei tehta, siis on isik tõenäoliselt Eestist lahkunud. Sel põhimõttel arvutati Eesti elanike arv 2016. aasta alguses ning 2015. aasta sisse- ja väljarännanute arv. Uue metoodika abil saadud rändeandmed pole eelnevaga võrreldavad (Eestisse saabunud isikute arv suurenes 2014. ja 2015. aastal 3,9 korda ja Eestist lahkunute arv 2,8 korda), seetõttu tugineb käesolev alapeatükk 2015. aasta puhul endiselt rahvastikuregistrist saadud elukohavahetuste teabele.

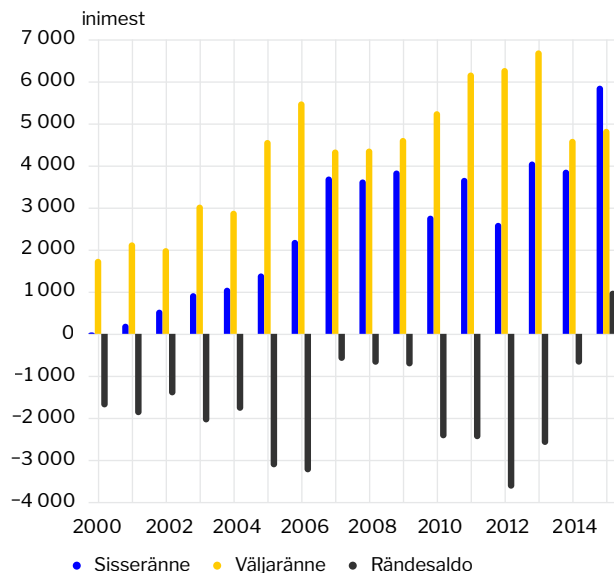
Joonis 1.2.1 esitab registripõhise sisse- ja väljarännete arvu ning välisrände saldo aastatel 2000–2015. Kokku saabus sel ajavahemikul Eestisse 40 900 ja lahkus 69 600 inimest. Aastast aastasse toimunud kõikumisi kõrvale jättes on nii sisse- kui ka väljaränne alates sajandivahetusest suurenenud. Seda näitab selgesti ajavahemikel 2000–2004, 2005–2009 ja 2010–2015 registreeritud aastakeskmise rännete arv, vastavalt 600, 4000 ja 3800 sisserännet ning 2400, 4700 ja 5900 väljarännet. Suurem kasv ajavahemike 2000–2004 ja 2005–2009 võrdluses seondub rändevõimaluste avarumisega Eesti Euroopa Liitu astumise järel, samuti võis teatud mõju olla rändejuhtude registreerimise paranemisel. Aastate 2005–2009 ja 2010–2015 kõrvutamine aga osutab, et sisse- ja väljarände kasvusuundumus pole Euroopa Liiduga ühinemise järel peatunud, vaid on jätkunud ka hiljem. Sisse- ja väljarände voogude mahu paralleelset suurenemist aitab osalt seletada asjaolu, et Eestisse saabujatest märgatava osa (viimastel aastatel ligi 50%) moodustavad siit varem välja rännanud inimesed.

Jooniselt nähtub, et väljarände suurenemisele järgneb mõneaastase viitajaga ka sisserände kasv. Väljarände ülekaal kahandas Eesti rahvaarvu käsitlusaluse ajavahemiku kokkuvõttes 28 700 inimese ehk 2% võrra. Alaperioodide 2000–2004, 2005–2009 ja 2010–2015 võrdlus rändesaldo selget muutumissuunda ei näita (aastakeskmised saldod on vastavalt –1800, –1700 ja –1800 inimest). Siiski on miinusmärgiline rändesaldo käsitlusvahemiku kolmel viimasel aastal järjepidevalt vähenenud. 2015. aastal jõudis saldo pärast veerandsajandilist vaheaega uuesti plusspoolele, seda enam kui 1000 inimese võrra. Ehkki ootus on õhus, on praegu veel pisut vara täie kindlusega öelda, et mõne aasta tagune ennustus Eestit ees ootavast rändepöördest (Tammaru, Eamets 2015) on tõeks saanud. Lõpliku vastuse sellele küsimusele annavad lähemad aastad, mille vältel selgub, kas rändesaldo jääb mitme aasta keskmisena plusspoolele, nulli lähedusse või väljarände mõõduka ülekaalu juurde.

Kahe esimesena nimetatud stsenaariumi poolt räägib mitu tegurit. Esiteks muutub peamises rändeeas, 20–40-aastaste inimeste arv Eestis iga aastaga väiksemaks, sest sellesse vanusrühma jõuavad 1990. aastatel ja hiljem sündinud väiksearvulised sünnipõlvkonnad. Seega on väljarändajate arv kahanemas juba ainuüksi Eesti elanike rändepotentsiaali vähenemise tõttu, nii nagu see juhtus iseseisvuse esimestel kümnenditel kahe maailmasõja vahel. Teiseks on viimase veerandsajandi vältel välismaale siirdunud märkimisväärt hulk eestimaalasi. Kui üks osa neist naaseb tulevikus Eestisse, suurendab see sisserännet. Kolmandaks on Eesti arengunäitajad 21. sajandi algusaastatega võrreldes märgatavalt paranenud, kasvanud on sissetulekud ja suurenenud heaolu. See on suurendanud Eesti atraktiivsust rände sihtriigina nii uutele saabujatele (eriti vähem arenenud riikidest) kui ka tagasirändajatele jõukamatest

maadest. Neljandaks võivad rändepöörde toimumisele kaasa aidata muutused rändepoliitikas, mille eesmärk on hõlbustada Eestile vajalike oskustega inimeste saabumist (rändepoliitikat käsitleb järgmine alapeatükk).

Joonis 1.2.1. Sisse- ja väljaränne ning rändesaldo, Eesti, 2000–2015

Allikas: statistikaamet 2016, autorite arvutused.

Rände käsitlemisel tuleb tähelepanu pöörata ka andmete usaldusväärsusele. Teiste rahvaarvu mõjutavate sündmustega (sünnid ja surmad) võrreldes kipub osa rändejuhitudest ka Euroopa kõrgestiarenenud riikides registreerimata ja statistikas kajastamata jääma. Tüüpiliselt kannatab alaregistreerimise all rohkem väljaränne. Riiki saabuvad isikud peavad ennast erinevate toimingute (õpingud, töötamine, sotsiaaltoetuste taotlemine, eluaseme üürimine, pangakonto avamine jms) tegemiseks sihtmaa ametiasutustes ja registrites arvele võtma. Riigist lahkumisel selline vajadus aga tavaliselt puudub, tihti nähakse enda lahkumist ajutisena ega soovita elukohast väljaregistreerimisega nõrgendada sidemeid kodumaaga.

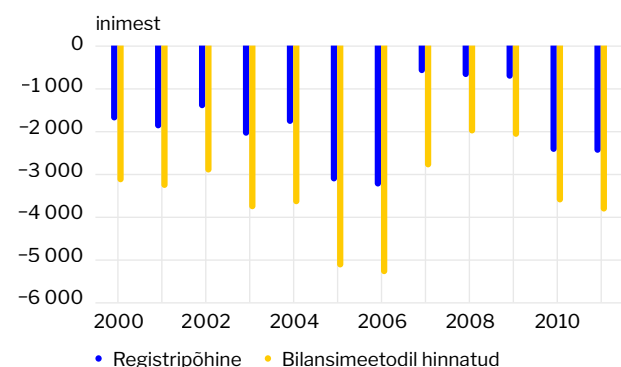
Eesti pole selle poolest erand, millest annab tunnistust Eesti ja sihtriikide rändestatistika kõrvutamine. Näiteks asub Eesti andmetel igal aastal Eestist Taani elama 20–50 inimest, Taani statistikaamet aga näitab, et Eestist saabub sinna 170–250 inimest. Väljaränne Rootsi kajastub Eesti andmetes (100–200 inimest) samuti mitu korda väiksemana kui Rootsi andmetes (500–600 inimest). Väljarände alaregistreerimise probleemi aitaks leevendada rändes osalevate isikute tuvasutamist võimaldavate andmete regulaarne vahetamine lähte- ja sihtriikide vahel. Paraku pole see levinud, üks takistus on ühtse isikukoodide süsteemi puudumine. Eestil on isikustatud rahvastikuandmete vahetus sisse seatud vaid Soome (aastast 2004) ja Leeduga (aastast 2013). See võimaldab neisse riikidesse suunduvat rän-

net jälgida korraga mõlema riigi registreerimissüsteemide põhjal (nt Soome püsielanikuks registreerimisel on võimalik isik Eestis lahkujaks märkida). Kuigi ligi kaks kolmandikku Eesti väljarändest suundub Soome ja on riikide kahepoolse andmevahetuse tõttu üsna hästi dokumenteeritud, on osa Eesti väljarändest joonisel 1.2.1 esitatud andmetes siiski kajastamata.

Rände alaregistreerituse mõju ulatust on võimalik hinnata 2000. ja 2011. aasta rahvaloendustele tuginedes. Nende kahe rahvastikuinventuuri abil täpsustas statistikaamet loendusvahemiku rahvaarvude aegrea. Sellele toetudes arvutasime bilansimeetodi abil (lahutades rahvaarvu iga-aastasest muutusest loomuliku iibe) rändesaldo, mis võtab arvesse ka registreerimata jäänud rändejuhitud (joonis 1.2.2). Ajavahemiku 2000–2011 kokkuvõttes ulatus bilansimeetodil hinnatud negatiivne rändesaldo 42 100 inimeseni, keskmiselt vähendas väljarände ülekaal rahvaarvu veidi rohkem kui 3500 inimese võrra aastas. Võrreldes seda registripõhise rändesaldoga (kokku –22 700 ehk –1900 inimest aastas) on bilansimeetodil hinnatud saldo ligi 1,9 korda suurem. Kui eeldada, et rändesaldo erinevuse peamine põhjus on väljarände alaregistreeritus, siis vastab tulemusele umbes 30% loendusvahemikul 2000–2011 toimunud väljarännete registrisse kandmata jäämine. Registreerimata jäänud rännete arvessevõtmisel oleks negatiivse rändesaldo rahvaarvu kahandav mõju loendusvahemikul 2000–2011 olnud suurem kui negatiivse loomuliku iibe mõju.

Registripõhise ja bilansimeetodil hinnatud rändesaldo suuruse erinevusele vaatamata on nende ajaline dünaamika sarnane (kahe aegrea korrelatsioonikordaja on 0,95). Suundumuse suur sarnasus viitab sellele, et registreerimismääras (rahvastikuregistrisse kantud rändejuhitud osa kõigist toimunud rännetest) loendusvahemikul väga suuri nihkeid ei toimunud. Pärast 2011. aastat pole Eestis uut loendusel põhinevat rahvastikuinventuuri tehtud, seega polnud autoritel võimalik aastate 2012–2015 rändesaldot mitme erineva meetodiga hinnata. Võib siiski oletada, et radikaalset pööret rändejuhitud registreerimisel selle aja vältel toimunud pole.

Joonis 1.2.2. Registripõhine ja bilansimeetodil hinnatud rändesaldo, Eesti, 2000–2011

Allikas: statistikaamet 2016, autorite arvutused.

Seetõttu on võimalik, et ka viimastel aastatel on jäänud osa väljarändest registripõhises statistikas kajastamata. Kui see oletus tõele vastab, võib 2015. aasta positiivne rändesaldo olla tegelikult väiksem, kui joonisel 1.2.1 esitatud andmed näitavad.

Välisrände geograafia

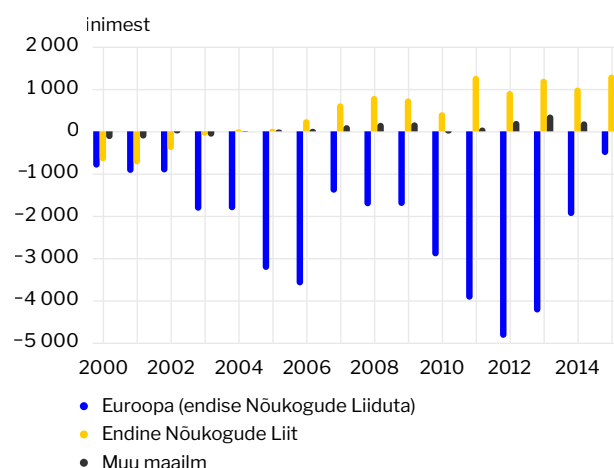
Tavapärastelt suundub riikidevaheline ränne madalama heaolu ja sissetulekute tasemega maadest kõrgema elatustasemega maadesse. Eriti intensiivseks võib ränne kujuneda, kui naabermaade elatustaseme kontrast on suur ja seda toetab lähteriigi kiire rahvastikukasv (nt Mehhiko ja USA). Maailmas kuulub Eesti väga kõrge inimarengu tasemega riikide perre, kuid samal ajal jääb selle rühma sees keskmiste hulka. See asetus määrab paljus Eesti praeguse rändegeograafia põhijooned. Eestisse tullakse eelkõige vähem arenenud (lähri)riikidest, millega meil on varem välja kujunenud rändesidemed. Eestist aga lahkutakse kõrgesti arenenud, meist heaolutaseme poolest eespool olevatesse riikidesse.

Ajavahemiku 2000–2015 kokkuvõttes moodustasid Eestisse sisse- ja väljarändajatest 58% Euroopa riikidest (ilma endise Nõukogude Liiduta) saabujad ja 32% endise Nõukogude Liidu riikidest tulijad. Väljastpoolt nimetatud kaht piirkonda pärit sisse- ja väljarändajate osa piirdus 10%–ga. Teistest maailmajagudest tuldi Eestisse sagedamini Aasiast (4%) ja Ameerikast (4%), Aafrikast ja Okeaanias saabujate suhtarv jäi kummagi puhul alla ühe protsendi. Riikide lõikes moodustasid sisse- ja väljarändajatest suurima osa Soomest tulijad (33% sisse- ja väljarändajatest), kellest enamiku moodustasid Eestisse tagasirändajad. Tähtsusetult teine päritolumaad oli Venemaa (22%).

Väljaränne Eestist oli aastatel 2000–2015 ülekaalult Euroopa-keskne. Teistesse Euroopa riikidesse (ilma endise Nõukogude Liiduta), valdavalt Euroopa Liidu riikidesse lahkunud moodustasid 85% väljarännanute. Endise Nõukogude Liidu riikide osa piirdus üheksa protsendiga. Maailma ülejäänud piirkondade osaks langes 4% väljarändest, kusjuures rohkem kui pool väljapool Euroopat siirdunudtest rändas Ameerikasse, peamiselt USA-sse. Riikide võrdluses suundus peaaegu kaks kolmandikku kõigist väljarändajatest elama Soome. Peale geograafilise ja kultuurilise läheduse ning majandusliku ligiõmbavuse on Soome sedavõrd kõrge osatähtsuse kujunemisele ilmselt kaasa aidanud ka kahe riigi rahvastikuregistrite üle tosina aasta toimiv infovahetus, mis tagab Soome-suunalise väljarände täielikuma kajastatuse muude riikidega võrreldes. Väljarände sihtriikide järjestuses on teisel kohal Venemaa (7%), järgneb Ühendkuningriik (6%).

Sisse- ja väljarände geograafia erinevuse tõttu pole Eesti rändesaldo erinevate piirkondadega ühesugune. Rände tõttu kaotab Eesti rahvastikku väga kõrge heaolutasemega Euroopa riikidele, ajavahemiku 2000–2015

Joonis 1.2.3. Rändesaldo lähte- ja sihtpiirkondade kaupa, Eesti, 2000–2015

Allikas: statistikaamet 2016, autorite arvutused.

kokkuvõttes ulatus negatiivne rändesaldo Euroopa maadega (ilma endise Nõukogude Liiduta) –37 100 inimeseni. Endise Nõukogude Liidu riikidega on Eesti rändesaldo olnud positiivne, neist maadest lähtuv sisse- ja väljaränne on 21. sajandi algusest suurendanud Eesti rahvaarvu kokku 7000 inimese võrra. Samuti jääb 1300 inimese võrra plusspoolele rändesaldo maailma ülejäänud piirkondadega. Joonis 1.2.3 esitab kõnealuse kolme piirkonna rändesaldo dünaamika ajavahemikul 2000–2015.

Andmetest nähtub, et Euroopa riikidega on rändesaldo olnud negatiivne kõigil aastatel. Miinusmargiline rändesaldo suurenes järsult pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga (2005–2006). Negatiivne saldo suurenes teist korda aastatel 2010–2012, kuid sellele järgnes vähenemine senini madalaimale tasemele (–560 inimest 2015. aastal). Rändesaldost endise Nõukogude Liidu riikidega nähtub Eesti kui rände sihtkoha atraktiivsuse suurenemine. Kui veel möödunud kümnendi alguses ületas neisse riikidesse lahkunud inimeste arv sealt saabujate arvu, siis alates 2004. aastast võib täheldada positiivse rändesaldo suurenemist. Alates aastast 2011 on Eesti rändesaldo endise Nõukogude Liidu maadega olnud igal aastal plusspoolel 1000 või enama inimesega. 2005. aastast on valdavalt plusspoolel olnud ka rändesaldo muu maailmaga. Selle muutuse taga seisab suurenenud sisse- ja väljaränne Aasia riikidest, peamiselt Hiinast ja Indiast, mis ületab väljarännet USA-sse ja Austraaliasse.

Rändesaldo suundumused geograafiliste piirkondade lõikes aitavad paremini mõista ka võimaliku rändepöörde alust. Rändepöördel on kõige suurem tõenäosus teoks saada siis, kui seda toetab ühelt poolt miinusmargilise rändesaldo vähenemine Euroopa Liidu teiste maadega ja teiselt poolt mõõdukalt positiivne saldo kolmandate riikidega.

Eestlaste ja teistest rahvustest eestimaalaste ränne

Rahvaarvu kõrval mõjutab ränne oluliselt ka rahvastiku koostist. Kõige aktiivsemalt rändavad nooremas täiskasvanueas inimesed, seega hoogustab väljaränne lühemas ja keskmises vaates rahvastiku vananemist, seevastu sisserränne aitab vananemist edasi lükata. Palju on räägitud ka sellest, et Ida-Euroopa riigid kaotavad Euroopa teistele piirkondadele väljarände tõttu just kõrgemalt haritud ja paremate oskustega töötajaid. Eesti eristub sellest üldpildist üsna selgesti: meilt lahkujate seas on ülikooliharidusega inimesi olnud vähem ja põhiharidusega inimesi rohkem kui rändeealistes vanusrühmades keskmiselt (Tammaru, Eamets 2015). Varasemad uuringud on näidanud ka seda, et rändes on märkimisväärsed erinevusi rahvuse alusel. Eesti 21. sajandi rändesuundumusi pole rahvuste lõikes süstemaatiliselt analüüsitud, käesolev kirjutus püüab kõnealust lünka teataval määral täita.

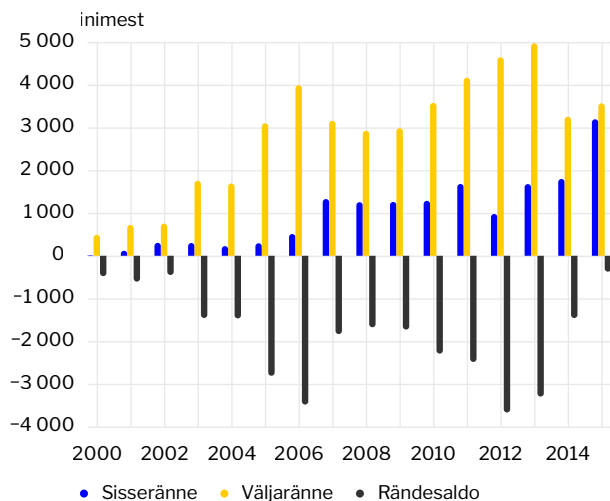
Erinevalt sünniriigist või kodakondsusest põhineb rahvus inimeste enesemääratluse ja samastumise teatud rühmaga, tavaliselt seovad samasse rahvusse kuuluvaid isikuid ühine keel, kultuuritraditsioonid ja mitmesugused muud jooned. Rahvuste kui ühiskonnanahtuse statistiline kajastamine pole riigiti ühesugune. Nii on ingliskeelsetes maades ja mitmerahvuselise elanikkonnaga impeeriumidest väljakasvanud riikides etnilist enesemääratlust peegeldava teabe kogumisel pikaajalised traditsioonid, mitmes mandri-Euroopa riigis aga puudub asjaomane praktika (Haug 2000).

Rändeaastu esitab teabe kogumisele rahvuste kohta uusi väljakutseid, sest suureneb nende inimeste hulk, kelle vanemad kuuluvad eri rahvusesse ja kelle jaoks rahvus ei pruugi olla üheselt arusaadav ega määratletav tunnus. Neile väljakutsetele vaatamata pole siiski märgata, et teavet rahvuste kohta järjepidevalt kogunud riigid oleksid hakanud sellest loobuma.

Eestis on raskused rahvuse määratlemisel olnud suhteliselt väikesed, näiteks 2011. aasta loendusel jäi vastav teave saamata vaid 0,1%–lt elanikest. Probleem rahvuste statistika kogumisel on Eestis pigem korralduslikku laadi. Nimelt ei ole ametiasutused välja töötanud süsteemi, mis tagaks Euroopa Liidu riikidest saabu-vate isikute teabe süstemaatilise registritesse kandmise, peale rahvuse kehtib see näiteks ka perekonnaseisu ja hariduse kohta (Puur jt 2015). Käesoleva analüüsi tarbeks kombineeriti sisse- ja väljarändajate rahvuse määramiseks isikupõhist teavet mitmest allikast (2000. ja 2011. aasta rahvaloendused, rahvastikuregister, sünnikaardid, surmakaardid). Töö tulemusena õnnestus selgitada 91% ajavahemikul 2000–2015 elukohariiki vahetanud isiku rahvus (väljarännanute 97% ja sisserrännanute 82%). Nende puhul, kelle rahvust ei õnnestunud kindlaks teha, on kasutatud kodakondsuse teavet.

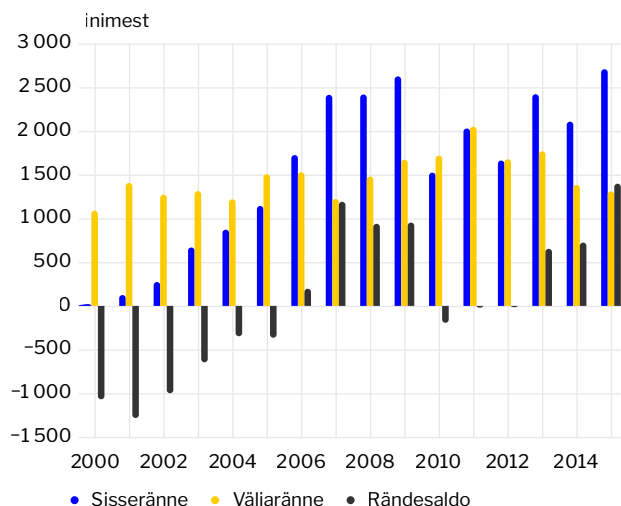
Joonisel 1.2.4 ja 1.2.5 on võrreldud eestlaste ning teistest rahvustest isikute sisse- ja väljarännet ning rändesaldot ajavahemikul 2000–2015. Perioodi kokkuvõttes oli eestlaste registreeritud väljaränne 45 700 ja sisserränne 16 200 inimest, negatiivne rändesaldo ulatus 29 500 inimeseni. Eestlased moodustavad Eesti kogurahvastikust enamuse, seega sarnaneb eestlaste rändedünaamika eespool käsitletud kogurahvastiku suundumustega. Nii suurenes eestlaste väljaränne märgatavalt pärast Eesti ühinemist Euroopa Liiduga. Lahkujate arvu mõningasele vähenemisele (umbes veerandi võrra) 2000. aastate teisel poolel järgnes käesoleva kümnendi algupoolel uus tõus. Eestlaste väljaränne saavutas kõrgpunkti 2013. aastal, kui registreeriti peaaegu 5000 inimese lahkumine. Käsitusperioodi lõpul vähenes iga-aastane välismaale siirdujate arv taas 3000

Joonis 1.2.4. Eestlaste sisserränne, väljaränne ja rändesaldo, Eesti, 2000–2015

Allikas: statistikaamet 2016, autorite arvutused.

Joonis 1.2.5. Teiste rahvuste sisserränne, väljaränne ja rändesaldo, Eesti, 2000–2015

Allikas: statistikaamet 2016, autorite arvutused.

piirimaile, mis näib olevat eestlaste nüüdisaegse väljarände alampiir. Sellest väiksemaks pole eestlastest väljarändajate arv kahanenud ka hoogsa palgakasvu ja kõrge tööhõive aastatel.

Ka eestlaste sisseränne on aastate jooksul suurenenud. Suurema osa kõnealusest rändevoo moodustavad kodumaale naasvad inimesed, seega peegeldub saabujate arv eelneva väljarände dünaamika. Eestlaste rändesaldo on väljarände ülekaalu tõttu püsinud kogu käsitlusvahemiku vältel miinuspoolel, kuid aastatevahelised erinevused rändest tingitud rahvastikukao suurus on olnud muljetavaldav, ulatudes –3700 inimesest (2012) –400–ni (2015). Kõikumiste ulatuse tõttu on keeruline ennustada, milliseks – mõõdukalt negatiivseks, nullilähedaseks või mõõdukalt positiivseks – kujuneb eestlaste rändesaldo eelseisvatel aastatel. Aastal 2015 toimunud negatiivse rändesaldo rekordväikeseks kahanemise taga võib märgata kahe teguri mõju kokkulangemist. Neist üks oli varasemast rekordsuurest väljarändest kantud naasevrände hoogustumine, teine oli väljarändajate arvu langus aastatel 2014 ja 2015 kümnendi madalaimale tasemele. Niisugust mõjude kokkulangevust esineb harva, seega ei pruugi eestlaste negatiivse rändesaldo vähenemine järgnevatel aastatel senises tempos jätkuda.

Teistest rahvustest sisse- ja väljarändajate arvu dünaamika annab tunnistust Eestis viimase poolteise kümnendi vältel toimunud nihetest rändeprotsessides. Jooniselt 1.2.5 ilmneb, et toimunud muutuse oluline kandja on olnud teistest rahvustest isikute sisserände suurenemine. Kui aastatel 2000–2004 saabus Eestisse keskmiselt vähem kui 400 teistesse rahvustesse kuuluvat sisserändajat, siis ajavahemikus 2005–2009 ja 2010–2015 ületas aastakeskmise teistest rahvustest sisserändajate arv 2000 piiri. Sisserände esimese kõrgperioodina eristub selgesti majandusbuumi aeg möödunud kümnendi keskpaigas, kuid 2015. aasta (2700 saabujat) on toonase taseme ületanud.

Teistest rahvustest eestimaalaste väljaränne on muutunud vähem, kusjuures lahkujate arvu mõõduka kasvule on ilmselt peamise tegurina kaasa aidanud just sisserände suurenemine. Rändevoo gudes toimunud muutuste koosmõjul on teiste rahvuste rändesaldo pöördunud negatiivsest valdavalt positiivseks. Alates 2006. aastast, kui sisserände ülekaal esimest korda ilmnis, on ränne suurendanud teistest rahvustest Eesti elanike arvu keskmiselt 700 võrra aastas. Käsitlusvahemiku viimasel aastal ulatus positiivne rändesaldo 1400 inimeseni.

Teistest rahvustest rändajate puhul väärib tähelepanu ka saabujate ja lahkujate erinev seos Eestiga. Kui saabujate hulgas annavad tooni uussisserändajad, siis Eestist lahkujate seas on ülekaalus nõukogudeaegsed sisserändajad ja nende järeltulijad. Seega uuendab ränne teatud määral ka teistest rahvustest eestimaalaste koosseisu, ehkki voogude mahtu arvestades on mõju suhteliselt tagasihoidlik.

Kokkuvõte

Käesoleva alapeatüki eesmärk oli selgitada, millised on olnud Eesti välisrände peamised suundumused 21. sajandi algusest praeguseni. Kuigi demograafilises mõõtkavas võib käsitluselust ajavahemikku pidada üsna lühikeseks, mahub Eestis nende poolteise aastakümne sisse 1990. aastate järsu ühiskonnamuutuse kaugemale seljataha jätmine, heaolu suurenemine ja süvenev lõimumine Euroopa suunal. Niisugune areng moodustab rändeprotsesse vorminud ühiskondliku tausta.

Tulemused näitavad riikidevahelise rände märgatavat suurenemist mõlemal suunal. Sisserände hoogustumist võib mõtestada kui Eesti avatuse suurenemist maailmale ja atraktiivsuse kasvu mujalt saabujatele. Väljarändes võib seevastu näha maailma jätkuvat arenemist Eestile, mille peegeldus on riikidevahelise rände võimaluste lihtsustumine ja nende kasutamine.

Rände mõju Eesti rahvaarvule on ajavahemiku 2000–2015 kokkuvõttes olnud negatiivne: registreeritud väljarände ülekaalu tõttu vähenes Eesti rahvaarv kokku 29 000 inimese ehk 2% võrra. Bilansimeetodil põhineva hinnangu kohaselt võis Eestis loendusvahemikul 2000–2011 jääda registreerimata umbes 30% väljarändejuhtudest. Seda arvestades võib rändest põhjustatud rahvastikukadu olla mainitust mõnevõrra suurem, ületades negatiivse loomuliku iibe mõju. Tähelepanuväärse muutusena ületas registreeritud sisserändajate arv käsitlusperioodi viimasel aastal (2015) väljarändajate arvu. Rohkem kui 1000 inimese võrra plusspoolele ulatunud rändesaldo andis põhjuse küsida, kas tegemist on pöördega, mis paneb lõpuks punkti rohkem kui veerand sajandit kestnud ajajärgule, mille vältel on ränne kahanenud Eesti rahvaarvu enam kui 180 000 inimese võrra.

Käesoleva inimarengu aruande jaoks tehtud analüüsi tulemused lubavad rändepööret üsna tõenäoseks pidada. Seda toetavad ka nende ridade kirjutamise ajal avaldatud esialgsed andmed 2016. aasta kohta, mille kohaselt oli kõnealuse aasta sisseränne samuti väljarändest suurem. Rahvusrühmade rändesuundumuste võrdlus näitab, et rändepöörde ajastus ja sisu võib eestlaste ja teisest rahvusest eestimaalaste puhul erineda. Teiste rahvuste puhul toimus pööre väljarändelt sisserände ülekaalule juba kümmekond aastat tagasi. Alates aastast 2006, mil kõnealuse rühma rändesaldo esimest korda positiivseks muutus, on Eestisse saabunud keskmiselt 700 teistest rahvustest inimest aastas rohkem kui siit välismaale siirdunud. Eestlastel pole rändesaldo seni positiivseks muutunud.

Ametlikus statistikas rändeandmeid (erinevalt muust rahvastikuteabest) rahvuste lõikes ei avaldata, seetõttu on toimunud pööre jäänud ühiskonnas märkamata. Saadud tulemus võib esmapilgul näida vastuolus mõne varasema uuringuga, mille järgi teisest rahvusest eestimaalaste väljarände intensiivsus on eestlaste

oma ületanud (Pungas jt 2015; Tammaru, Eamets 2015). See vastuolu tuleneb peamiselt asjaolust, et varasemate uuringute aines piirdub 21. sajandi esimese kümnendiga, kui rändepööre oli alles toimumas ega olnud seetõttu loendusvahemikku 2000–2011 hõlmavates kokkuvõtetes veel selgesti nähtav. Alapeatüki rändevõogude geograafiat käsitlevad tulemused lubavad lisada, et pöördpeamised kandjad on endise Nõukogude Liidu riikidest, eelkõige Venemaalt ja Ukrainast lähtuva siserände suurenemine ning neisse maadesse lahkujate arvu vähenemine.

Eestlaste puhul samalaadsest muutusest sisse- ja väljarände vahekorras veel rääkida ei saa, ehkki negatiivse rändesaldo suurus on mitmel viimasel aastal tublisti vähenenud. On võimalik, et eestlaste jaoks seisnebki rändepööre väljarände ülekaalu vähenemises ja pigem nullilähedase kui märkimisväärselt plusspoolele ulatuva rändesaldo kujunemises. Sellisele arenguvõimalusele osutavad ka Euroopa jõukamate riikide analüüsid, milles on eristatud elukohariigi kodanike ja välisriikide kodanike rännet. Näiteks van Daleni ja Henkensi (2007) andmetel oli Austria, Belgia, Hollandi, Norra, Rootsi, Taani, Šveitsi ja Ühendkuningriigi kodanike rändesaldo 21. sajandi algul negatiivne, ehkki üldine sisseränne neisse riikidesse ületas suure hulga välismaalaste saabumise tõttu märkimisväärselt väljarännet.

Alapeatükis esitatud tulemused juhivad tähelepanu ka rändeteabe usaldusväärsuse tähtsusele. Selle tagamine pole Eestile ainuomane väljakutse, vajadust rändeteabe kvaliteedi parandamiseks üleilmselt panustada rõhutab näiteks hiljuti ajakirjas *Science* ilmunud juhtivate rändeteadlaste artikkel (Willekens jt 2016). Väikese ja välismõjudele avatud ühiskonna tõttu peaks ajakohane rände- ning rahvastikuteave olema Eesti jaoks põhiküsimus. Lähiaastate ülesanne sellel teel on edukalt korraldada 2020. aasta rahvaloendus, millelt oodatakse sisukat ja täpset inventuuri käimasoleva kümnendi rände- ja rahvastikumuutustest.

Tähelepanekuid lõpulejõudnud metoodikatööst. *Akadeemia*, 27 (2–3): 266–282, 421–451.

Rahi-Tamm, A. (2005). Inimkaotused. In Salo, V. (toim.). *Valge raamat. Eesti rahva kaotustest okupatsioonide läbi 1940–1991*. Tallinn. Eesti Entsüklopeediakirjastus: 27–50.

Sakkeus, L. (1996). Estonia. In Freijka, T. (ed.). *International migration in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*. New York and Geneva: United Nations: 57–68.

Statistikaamet (2016). Andmebaas. (<http://www.stat.ee/andmebaas>).

Tammaru, T., Eamets, R. (2015). Nüüdisaegne väljaränne: ulatus, põhjused ja mõjud Eesti arengule. Eesti Inimarengu aruanne 2014/2015: 109–117.

Tiit, E.-M., Maasing, E. (2016). Residentsuse indeks ning selle rakendamine loendusel ja rahvastikustatistikas. Eesti Statistika Kvartalikirj, 3: 53–73.

Van Dalen, H. P., & Henkens, K. (2007). Longing for good life: Understanding emigration from a high-income country. *Population and Development Review*, 33 (1): 37–65.

Willekens, F., Massey, D., Raymer, J., Beauchemin, C. (2016). International migration under the microscope. Fragmented research and limited data must be addressed. *Science*, 352 (6288): 897–899.

Viidatud allikad

Anniste, K., Tammaru, T. (2014). Ethnic differences in integration levels and return migration intentions: A study of Estonians in Finland. *Demographic Research*, 30 (13): 377–412.

Haug, W. (2000). National and immigrant minorities: problems of measurement and definition. *Genus*, 56 (1–2): 133–147.

Katus, K., Puur, A., Sakkeus, L. (2000). The demographic characteristics of national minorities in Estonia. In: Haug, W., Compton, P., and Courbage, Y. (eds.). *The demographic characteristics of national minorities in certain European states 2*. Strasbourg: Council of Europe Publishing: 29–92.

Kulu, H. (1997). *Eestlaste tagasiränne 1940–1989*. Helsinki: University of Helsinki.

Pungas, E., Täht, K., Realo, A., Tammaru, T. (2015). Does ethnicity matter in intentions to study abroad? Analysis of high-school students in Estonia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41 (14): 2376–2365.

Puur, A., Sakkeus, L., Aben, S. (2015). Rahvaloendus teelahkmel.